

halewijn · BERNE MEDIA

ANDRÉ ROES

Maria

Pleidooi voor
een barmhartige en
vreugdevolle Kerk

AUTEUR: André Roes

COVERILLUSTRATIE: Siegfried Anzinger, *Violette Madonna*, 1995,
lijmverf op doek © Kunstsammlungen der Diözese Würzburg, 2020,

Foto: Thomas Obermeier, © VG Bild-Kunst Bonn 2020, © SABAM Belgium 2020

VORMGEVING EN DRUK: Halewijn nv

© Halewijn nv 2020, Halewijnlaan 92, 2050 Antwerpen, België,

www.halewijn.info

In samenwerking met Berne Media | uitgeverij abdij van berne,

Abdijstraat 53, 5473 AC Heeswijk-Dinther, Nederland,

www.bernemedia.com

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

D/2020/5930/025

ISBN 978-90-8528-573-1

NUR 707

ANDRÉ ROES

Maria

**Pleidooi voor
een barmhartige en
vreugdevolle Kerk**

halewijn

uitgeverij abdij van berne

Inhoud

Inleiding	7
------------------------	---

HOOFDSTUK 1

Maria en de aankondiging door de engel

De geboorteverhalen. Fictie of waar gebeurd?	12
De geboorteverhalen gelovig-knielend lezen	17
Maria als tegenkracht in een harde wereld. Maria's rol in een 'theologie van de vreugde'	22
De relatie tussen Maria en Jezus. De openbaring aan Maria. Wie Jezus echt is	26

HOOFDSTUK 2

Maria en het dogma

Dogma's gaan over religieuze ervaringen. Misverstanden over dogma's	32
Strijd in het vroege christendom. Wie is Christus toch, God of vooral mens?	38
De hemel is naar de aarde gekomen. De uitspraken van de Kerk over Maria	45

HOOFDSTUK 3

Maria en Lourdes

Heiligen nemen sterren waar, voor onze zwakke ogen verborgen	53
Het belang van Mariadevotie voor de Kerk, overal in de wereld	61

HOOFDSTUK 4

Maria en het gebed

De wereld rust op drie pijlers. Een ervan is het gebed	67
Hoe te bidden? Je bidt zoals je gelooft	72
Het Weesgegroet. Bid ook uit dankbaarheid	76

HOOFDSTUK 5

Maria en de Kerk

De heilzame invloed van een mariale houding in de Kerk . . .	81
Blijf open en ontvankelijk. Grenzen aan openheid	84
Denken buiten de beperkte West-Europese kerkmodellen . .	90
De toekomst van de Kerk ligt in de vreugde	100

HOOFDSTUK 6

Maria, de moeder van een barmhartige God

Maria en het lijden	110
Maria en de barmhartigheid	115
Maria en de vreugde	123
Tot besluit	129
Literatuur	133

Maria en de aankondiging door de engel

De geboorteverhalen. Fictie of waar gebeurd?

Er is iets gebeurd! Zo begint Lucas zijn Evangelie. Er zijn ooggetuigen geweest. Wij hebben alles nauwkeurig onderzocht. Neem wat ik u ga vertellen serieus, luidt de boodschap van Lucas. Dan ontvouwt zich de tekst, over de geboorte van Johannes de Doper, en de boodschap van de engel Gabriël aan Maria. Het intro begint weer heel nuchter, met feiten, wat echt gebeurd is. Maar al gauw kantelt het verhaal. Lucas spreekt over dingen die voor de moderne mens eigenlijk niet 'kunnen', aanstootgevend zijn. Er verschijnt een engel aan de priester Zacharias en zijn vrouw Elisabet, rechtvaardigen in Gods ogen. Uw gebed is verhoord, Elisabet zal een zoon ontvangen, Johannes te noemen. Nog in de schoot van zijn moeder zal hij met de Heilige Geest vervuld worden. De reactie van de ouders is er een van vrees, onbegrip, van protest zelfs. Zoiets is onmogelijk! Wij zijn oude mensen. Mijn vrouw is onvruchtbaar gebleken, tot haar schande. Maar de engel legt hen het zwijgen op. Elisabet wordt zwanger, ze houdt dit vijf maanden verborgen.

In de zesde maand bezoekt de engel een jonge vrouw, Maria, maagd, verloofd met Jozef. Zij hoort dezelfde boodschap: verheug u en vrees niet, je zult zwanger worden van een zoon, die je de naam Jezus moet geven. Hij zal de Zoon van de Allerhoogste genoemd worden. Maria werpt tegen: hoe zal ik een zoon baren, ik die geen gemeenschap heb gehad met een man? Het antwoord van de engel is krachtig. Kijk naar uw bloedverwant Elisabet, ze was onvruchtbaar, maar is nu in haar zesde maand. Voor God is niets onmogelijk. Zelf zult u een zoon baren, 'de Heilige Geest zal over u komen en de kracht van de Allerhoogste zal u overschaduwen.' Dan geeft Maria zich gewonnen. 'Zie de dienstmaagd des Heren; mij geschiede naar Uw woord.'

Later in dit hoofdstuk kom ik uitvoerig terug op de geboorte- en kindsheidverhalen, de rol van Maria, op wat andere evangelisten over haar zeggen. Nu is aan de orde: hoe moeten we deze verhalen lezen? Als feitelijke gebeurtenissen, of als fictie, mythe? Ooit hebben mensen mythen geschapen om de onbegrijpelijke dingen van het leven in beelden te vangen. Wat gebeurde was er niet zomaar, maar had betekenis, en kon de openbaring zijn van een tijdloze, universele waarheid.

De Griekse godenmythen zijn weer populair en worden herverteld. Maar het is wel eens anders geweest. De 19de eeuw, de eeuw van de wetenschap, hield van ontmythologiseren. Mythen waren vóórwetenschappelijke verklaringsmodellen, door de wetenschap overbodig gemaakt. Sigmund Freud zag mythen, net als dromen en sprookjes, als uitdrukkingen van kinderlijke, irrationele wensen en angsten, in een negatieve connotatie dus. Je moest deze naar boven halen, in het rijk van het rationele, het bewuste, om ze daar te verklaren en te bedwingen. Religie was voor Freud een waan, een collectieve neurose. Carl Gustav Jung, een zeer religieus mens, corrigeerde Freud: dromen waren een uitdrukking van de wijsheid van het onbewuste. Ze hebben ons iets te zeggen, iets dat juist niet overwonnen moet worden. Het zijn geen sluimerende verzinsels, het is geen onzin, maar ze brengen iets over dat niet van onszelf is en dat zijn oorsprong heeft in een andere en hogere wereld. De Talmoed wist het al: dromen die niet begrepen worden, zijn als brieven die je ongeopend laat. In dromen, in mythen en ook in dogma's kan iets uitgedrukt worden waaraan de mens in zijn wakende, rationele leven niet toekomt.

De wetenschap zoekt langs rationele wegen naar de waarheid. En dat is goed. Maar het geloof kent ook andere wegen om iets te onthullen. Het heeft daarvoor symbolen nodig, poëzie, gelijkenissen, beelden, rituelen, om bij het mysterie, het onzegbare te komen. De middeleeuwse cultuur was vol van beelden, symbolen. In onze musea vergapen we ons eraan. Erasmus, en de Reformatie, waren uiterst kritisch over beelden en symbolen die een eigen leven gingen leiden en soms niets meer betekenden, 'verwilderde symbolen' dus. Beelden werden letterlijk stukgeslagen. De Reformatie keerde terug naar de Schrift alleen, met een nieuw gevaar: lees alleen wat er 'letterlijk' staat. Je kunt dan

‘fundamentalistisch’ gaan lezen, zonder gevoel voor taal, poëzie, symboliek, en zonder de tijd en de rust te nemen om beelden, rituelen en sacramenten te verstaan. In de psalmen wordt het wezenlijke soms gezegd voorbij en achter de woorden. Zelfs dogma’s zijn meer dan wat er staat. Storm er niet direct op los.

Het christendom, zegt Anselm Grün osb, heeft altijd gehouden van beelden. Bijbel en liturgie staan er vol van. Ze raken ons hart, onze gevoelens, ons onderbewustzijn. Dat neemt overigens geen moment weg dat het christendom ook leert dat het hart en het hoofd bij elkaar horen. Kennis, inzicht, verstand zijn wezenlijk, zegt de bijbel. Maar een Kerk zonder beelden is ondenkbaar. Ook letterlijk. In de Franciscanerkerk van Salzburg staat een wondermooi beeld van Maria, van Michael Pacher (1470). Maria is geplaatst tegen een krans van gouden stralen, maar is zelf uiterst eenvoudig uitgebeeld, stil, ingetogen, met gesloten ogen, met een afgewende blik. Zij heeft iets gezien, en houdt het voor ons bijna verborgen. Op haar schoot zit het Christuskind, de handen uitgestoken naar de wereld. Het beeld drukt hier zonder woorden een theologische waarheid uit. Het gaat om Christus.

Ik heb verhalen nodig om te vertellen wat er gebeurd is, wezenlijk is, wáár. Jezus vertelt verhalen, parabels. Wie luistert, mag ook zelf invullen, mee verbeelden, mee vertellen. En daar doemt een probleem op. Ik kan valse, verkeerde beelden gaan produceren. Als ik iemand wil vertellen wie mijn vader en moeder waren, dan moet ik feiten over hen vertellen. Zij waren er echt, ze leefden daar en toen, hebben dat gezegd. Maar om te vertellen wie ze echt waren, moet ik verhalen over hen vertellen, misschien wat overdrijven, juist om hen recht te doen. Wat ik vertel is écht, niet verbeeld of verzonnen. Maar als ik in mijn verhalen niet meer gericht ben op de waarheid, op wie zij werkelijk waren, dan kunnen er gemakkelijk valse beelden in die verhalen opduiken, projecties waarin mijn eigen problemen meeklinken, mijn kwaadheid, woede, angst. Dan verkeer ik in de wereld van de fantasie, van het onware. Er zijn veel valse Godsbeelden. De 20ste eeuw, de eeuw van de grote totalitaire ideologieën, heeft leugenachtige, vernietigende politieke mythes over de mens geconstrueerd, tot mensen er ongestraft in gingen geloven.

Moderne mensen zijn argwanend geworden, uiterst kritisch als het om de grote Bijbelse verhalen gaat. Hoe moet je Lucas lezen, met hoeveel reserve? Wees op je hoede, zegt de stem van de twijfel, het is een mooi verhaal, maar gewoon door mensen uitgedacht, een zelfgeschapen mythe. Onze verbeeldingskracht is grenzeloos, zegt Huub Oosterhuis, in een toespraak over Maria (2017). ‘Wij bedenken mythen en rituelen van vergeving, vertrouwen, solidariteit en hoop. Wij scheppen de mythe van het meisje Thora én van de koningin des hemels... wij kunnen niet zonder.’ Onze verbeeldingskracht is tot veel in staat, dat is waar. Maar laten we voorzichtig zijn met het woord ‘mythe’, en niet doorschieten. Maria en Jezus zijn met verhalen en mythen omgeven. Maar zij zijn zelf geen mythe! Het christendom is geen mythe, een verbeelding die ik op eigen kracht kan produceren, een verhaal dat ik zelf schep. Als je zo denkt, dan kan je alles tot mythe maken – Maria, Jezus, de geboorte, de opstanding, tot een schepping van de mens, uitgebeeld in schone, Bijbelse taal – tot literatuur die ik vrijblijvend tot mij kan nemen.

Maar het jodendom en het christendom zijn historische religies. Er is iets concreets, feitelijks gebeurd, zegt Lucas. De leerlingen van Jezus hebben van dit historische gebeuren getuigd, natuurlijk elk op hun eigen wijze. De evangelisten hebben geselecteerd, toegevoegd, geduid, uitgelegd, om zo tot een dieper verstaan te komen van Jezus’ optreden. Zij worden, net als Paulus, de wereld ingedreven om te getuigen over wat er echt, historisch gebeurd is, zijn geboorte, zijn leven, zijn dood, zijn opstanding. Jezus is een historische persoon, geen beeld, geen denkbeeld. Hij verkondigt ook geen denkbeelden, theorieën of een leer, hij is geen moralist, geen politieke bevrijder. Maar hij is allereerst een concrete Persoon, die op mij afkomt, een ‘tegenover mij’, een Iemand die mij aanspreekt en van wie ik de handen kan vastpakken, tot wie ik kan bidden. Als ik tot Hem bid, of tot Maria, dan bid ik niet tot een mythe, maar tot een concrete persoon.

Over Maria, anders dan over Jezus, weten we heel weinig. Juist daarom hebben bij haar projecties, mythen, legenden vrij spel. Je kunt vrijwel alles over haar beweren. Nogmaals: vereren we niet een (oer)beeld, een archetype? Is het beeld van een goddelijk, genezend kind, geboren uit de maagd Maria dan ook niet een oer-

beeld van de ziel, dat zich in ons onbewuste genesteld heeft en is doorgegeven (Carl Gustav Jung)? Er zijn dieptepsychologische toegangswegen tot de Bijbel, gericht op heel andere betekenis-lagen, op een psychische waarheid. Dat mag zijn plaats hebben. Maar het mag niet ten koste gaan van de historisch-kritische waarheid (Jezus is geen psychisch gebeuren), of van de dogmatische aanpak, die op een heel andere wijze kijkt naar de geboorteverhalen.

Natuurlijk zijn er al vóór het christendom mythen van een maagdelijke geboorte geweest, over een goddelijk kind, in Egyptische, Hellenistische tijden, over genade-brengende hemelskoninklijke wezens. Maar er zijn ook zeer grote verschillen (Hans Küng, Joseph Ratzinger). De verhalen bij Lucas en Matteüs zijn zeker geen uitwerking van mythen! Er zijn in de oudheid belangrijke vereringen geweest van de grote moeder-godin Artemis. Uitgerekend in Efeze, de Artemisstad, werd in het jaar 431 Maria uitgeroepen tot de moeder van God, tijdens het concilie van Efeze. Artemis was ook een godin met donkere, wrede en meedogenloze kanten. Artemis staat ver van Maria. De bron van het geloof in Maria ligt in wat er bij Lucas, in het verhaal over Jezus, wordt aangezegd. Hier gaat het over iets nieuws, iets unieks, niet over voorbije, oude tijden.

Fictie of waar gebeurd? Laten we deze begrippen niet tot absolute tegenstellingen maken. Dat maakt het denken over de geboorteverhalen onvruchtbaar. Als kind keek ik met wijde ogen in de kerststal van mijn ouders naar de Wijzen uit het Oosten, de drie koningen in aanbidding voor het kind neergeknield. Gaat het om een historisch ware gebeurtenis of om 'een theologische meditatie in verhaalvorm', vraagt Joseph Ratzinger zich af. Ratzinger bevestigt de stelling van Jean Daniélou dat het verhaal over de aanbidding door de Wijzen niet wezenlijk is voor het geloof, anders dan bij de verkondiging aan Maria. Misschien, zegt Daniélou, is het verhaal een creatie van Matteüs, geïnspireerd door een theologische gedachte. Het verhaal is de laatste vijftig jaar onderwerp van uitvoerig historisch onderzoek geweest. Over de historiciteit van het verhaal over de Wijzen wordt in elk geval getwist. Er wordt ook open gelaten. Ook door Ratzinger, die zelf, met Daniélou, van de historiciteit overtuigd is. Over de verhalen van Matteüs over de kinderjaren van Jezus zegt Ratzinger dat

hier eerst verteld wordt wat werkelijk gebeurd is. Daarna begint Matteüs het verhaal theologisch te doordenken. Niet andersom. Matteüs doet zo om het geheim van Jezus beter te begrijpen, zegt Ratzinger.³

Het woord meditatie is gevallen. Als ik overtuigd ben geraakt dat er historisch wonderlijke dingen gebeurd zijn (maagdelijke geboorte, de opstanding) en hierover bij de evangelisten lees, dan moet ik mij in elk geval afvragen: wat hebben zij met die verhalen willen zeggen, hoe moet ik die verhalen in hun historische context zien? Dat is de taak van de historische exegese. Maar doe je dan de teksten volledig recht? Je kunt, als je je daartoe beperkt, de teksten ‘opbergen in de geschiedenis’ (Ratzinger), in een archief stoppen, en daarna overgaan tot de orde van de dag.

De tweede vraag is: wat ga ik met deze schokkende teksten, aanstootgevend voor de moderne, rationele geest, doen? Ga ik ze op hun plaats zetten, ontmythologiseren of ze ‘spiritualiseren’ tot een mooi verhaal, maar niet echt waar? Maar waarom kan God niet ingrijpen, iets doen ‘wat onze kennis en mogelijkheden overstijgt’, vraagt kardinaal Ad Simonis zich af, met zijn ‘hand op de Schrift.’⁴ Het hoge woord is eruit, het hoge woord van het geloof. Kan ik uit de schulp van de twijfel kruipen en de stap naar het geloof maken, zonder mijn verstand overigens uit te schakelen. Durf ik voor waar te houden wat in die tekst staat, ook als ik deze niet ten volle begrijp? Wat heeft die tekst mij te zeggen, want hij is tot mij gericht. Wat ga ik er mee doen?

De geboorteverhalen gelovig-knielend lezen

Als de wetenschap, de historisch-kritische bijbeluitleg, zijn werk gedaan heeft, tot ons grote voordeel, is het goed weer terug te keren naar de sterke traditie waarin het christendom de geboorteverhalen heeft gelezen en zal blijven lezen, elke Kerstmis weer. Ik wil ze gelovig-knielend lezen, in aanbidding, verwonderd en verheugd. Heden is u een Redder geboren, Christus de Heer, in

3 Ratzinger, Jezus van Nazareth. *De kinderjaren*, 112–113

4 Simonis, *Op de adem van het leven*, 99